

LAKNER LAJOS

De elbeszélhető...

(Borbély Szilárd „Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében”. *Tanulmányok Csokonairól* című könyvéről)¹

(*Nehézségek*) Amikor ismerőseim, barátaim megtudták, hogy Borbély Szilárd posztumusz Csokonai-könyvének bemutatására készülök, annyit mondtak, nehéz lesz. Valóban, nem könnyű írni és beszélni Szilárd² „Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében” című kötetéről. Ennek legfőbb oka, hogy szétszálazhatatlanul szövődik össze benne elemzés és elbeszélés, történeti adat és fikció, tárgyyszerűség és személyesség, valamint szöveg és élet. Főleg az utóbbi szétválaszthatatlansága miatt nem lehet csak szaktanulmányokként olvasni a kötet írásait, mert folytonosan a szerző saját élete és halála fölötti elmélkedésekbe botlunk. Már-már belelendülnénk egy-egy épp színre vitt Csokonai-probléma végiggondolásába, reflexióink támadnának, amikor mindent váratlanul megszakítja egy-egy odaszúrt megjegyzés vagy több oldalas elbeszélés, amit nem lehet nem annak tudatában olvasni, hogy a szerző voltaképpen a saját életét és halálát viszi színre. Épp ezért rendkívül nehéz volt megtalálnom a módját, hogyan is beszéljek a kötetéről. Elemző szaknyelv segítségével vagy inkább elbeszélést szőjek magam is? Ez utóbbi irányába terelt, hogy Szilárd többször leírja, igaz nem fejt ki részletesen, hogy az irodalomtörténet-írás lényegében nem tudományos munka, hanem fikciógyártás. Az irodalomtörténészek kortól függetlenül folyamatosan fikciókat írtak. Már így járt el Dombó Márton, Kölcsey Ferenc és Toldy Ferenc, s aztán az utánuk következő életrajzírók, irodalomtudósok is, ezért a „mai tudásunk [...] javarészt irodalomtörténeti fikciókból származik” – írja egy helyütt.³

Végül megoldásként azt az elsöre talán kétséges megoldást találtam ki, hogy két részre bontom mondandómat. Először bemutatom, pontosabban inkább *leírom* a kötetet fejezetről fejezetre haladva, majd megvizsgálom, jobban mondva megosztom a *feltételezésemet*, hogy mi alakíthatta, határozhatta meg a szerző fókuszát, ami miatt a Csokonairól és műveiről való gondolkodás lehetséges témái közül épp ezeket emelte ki és nem másokat. Tehát elválasztom egymástól a tárgyat és a róla való beszédet, ami persze valójában elválaszthatatlan. Mégis, talán így kerülhető el leginkább, hogy a vizsgált tárgy helyett folyamatosan a szerző személyéről beszéljünk. Ez ugyanis méltatlan lenne Borbély Szilárd irodalomtörténeti teljesítményéhez is, aminek ez a könyv is része.

¹ BORBÉLY Szilárd, „Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében”: *Tanulmányok Csokonairól*, szerk., utószó DEBRECZENI Attila, szöveggondozás, előszó SZILÁGYI Márton, a sajtó alá rendezésben közreműködött, névmutató DEBRECZENI-VEISZ Bettina, Debrecen, Déri Múzeum – Debreceni Egyetemi Kiadó, 2023.

² A személyes érintettség néha a keresztnemes megszólítást hívja elő.

³ BORBÉLY, 141.

Annak ellenére is jó megoldásnak találtam e módot, hogy tisztában vagyok vele, a kötet tanulmányai különböző időben születtek, s a habilitációs disszertáció kényszere kapcsolta egymáshoz ezeket. Ugyan a kapcsolódásukat még lehetett volna csiszolni, mégis immár egy egységes kötet részeként jelennek meg.

(*Témák/Leírás*) Borbély Szilárdnak e könyvben szereplő szövegekkel az volt a célja, hogy „egy Csokonai-életrajz megírásához szolgáltatson módszertani megfontolásokat, miközben mélyfúrásokon keresztül vizsgálja az életrajzírás lehetőségeit, háttéranyaggal látja el, illetve praktikus megfontolásokkal gazdagítja a készülő monográfiát”.⁴ A kötet három fejezetre tagolódik. Az első kettő módszertanilag sok tekintetben eltér a harmadiktól. Míg az előbbiek a biográfiaírás újragondolásának a lehetőségét járják körül bevonva a mikrotörténetírás, a társadalomtörténeti irányultságú, a kultúratudományok felé nyitó irodalomtörténet-írás és a „cselekményesítés”, narratívaalkotás módszereit, illetve ezek tanulságait, az utóbbi néhány Csokonai-szöveg a hagyományos elemzésektől eltérő új értelmezésére tesz kísérletet.

A kötet első fejezete Debrecen történetét, pontosabban társadalomtörténetét meséli el a középkortól. Nagyon részletesen, de nem fikciómentesen. Történik mindez annak érdekében, hogy megismerhessük Csokonai családja történetét és a költő viszonyát szülővárosához, ami végül elvezet egyrészt az anya, Diószegi Sára élettörténetéhez, másrészt az Árkádia-pörhöz, ami Csokonai és a város karaktere megítélése körül zajlott. Feltűnő, hogy a szerző, bár láthatóan olvasta a város és a család történetével foglalkozó szakirodalmat, mégis *alig-alig hivatkozik* rájuk. Miközben a lehető legrészletesebben, mikrotörténeti munkák alaposságával ismerteti Csokonai József 1774. július 13-án naplójába írt bejegyzését, oly módon, hogy történetek sokaságát indítja el ebből kiindulva. Ezen a napon fél négykor nyugat felől rendkívüli villámlástól és dörgéstől kísérve borzasztó vihar tört Debrecenre. Miután értekezik arról, hogy a napló szerzője nem szemtanúként írt az eseményről, hanem mások beszámolóit alapján, részletesen leírja, pontosabban szinte *szemtanúként maga* meséli el a város lakóinak mindennapi életét. Meglehetősen hosszan ír a porról, a zajokról, a szagokról és a nyüzsgő utcákról, mindazokról, amik közvetlen érzéki tapasztalást feltételeznek. A történelmi múlt érzéki leírása, a város miliője bemutatása után arra tesz kísérletet, hogy megértse, hogyan illeszkedhetett be az idegen Csokonai József ebbe a meglehetősen zártnak ábrázolt debreceni világba, s hogyan nyerhette el a polgárjogot. Egy beköltöző városlakó polgárrá válási életstratégiája által láthatunk rá a korabeli Debrecenre. Fontosnak érzi a szerző, hogy a lehető legrészletesebben írjon Csokonai anyjáról, Diószegi Sáráról is, akivel szerinte túl keveset foglalkozott eddig az irodalomtörténet-írás. Pedig a családi adósságok és perek tükrében nemcsak a családi-rokoni kapcsolatok tárulnak fel, hanem az akkori város társadalmának szövedéke is, ami a költő otthona és szocializációjának helye volt. Az anya életén keresztül

⁴ *Uo.*, 11.

a korabeli városi közösség mindennapi életére láthatunk rá, amihez a fiának valamiképp viszonyulni kellett, s ami alapvetően határozta meg Csokonai gondolkodásmódját és életstratégiáját.

Mindezek után nem meglepő, hogy a szerző külön fejezetet szentel Debrecen önképének, amivel egy ideköltözőnek szembesülnie kellett. Ekkor válik érthetővé, hogy Borbély Szilárd miért is kezdi a város bemutatását a középkorral. Meglátása szerint a reformátussá lett város elemi érdeke volt, hogy szakítson középkori katolikus múltjával. A felejtésre szerinte azért volt szükség, mert így sikerülhetett megteremteni a katolikus uralommal szembeni önvédelemre kényszerített kálvinista Róma képzetét és elfogadtatni annak a polgárai életét rendező szigorú normarendszerét. Borbély, a szakirodalmat felhasználva, de nem idézve, egy zárt és meglehetősen intoleráns közösségként mutatja be a 18. századi várost, ami mindenekelőtt polgárai befelé fordulásában és az idegenekkel szembeni bizalmatlanságban mutatkozott meg. Rámutat arra az ideológiai mozzanatra is, ami a debreceniek elzárkózó életformáját és bizalmatlanságra épülő habitusát értékékként jelenítette meg. Arról van szó, hogy a város polgárai önképében a vallásukért folytatott harc a nemzetért vívott *időtlen* küzdelemként jelent meg.

Borbély Szilárd egyébként is sokat küszködött Debrecen karakterével. Térey János szövegeiben megformálódó Debrecenről írt jegyzete szerint a városhoz hagyományosan konfliktusos a költészet viszonya.⁵ A város önmítosza a témája az *Istenasszony Debrecen* című drámájának.⁶ Fontos megemlíteni azt is, hogy a 2000-es évek elején a Hajdú-Bihari Naplóban sorozata volt, ami a várost jellemző, a mindennapi közérzetet befolyásoló visszasságokat tette szóvá. E föltáró írások következményének gondolta, hogy a Térey versek debreceni tereiről szóló tervezett munkájának támogatási kérelmét elutasította a Debrecen Kultúrájáért Alapítvány kuratóriuma.⁷ Mindezeket azért tartottam fontosnak jelezni, mert a kötet városról szóló részei a Debrecenről való gondolkodás folyamatába illeszkednek.

Borbély az Árkádia-pör kapcsán azt emeli ki, hogy Debrecenben még a 19. század elején is mindent fölülírt a mindennapok horizontja, ami kizárta a lehetséges világokat. Mindennek az egyik, ha nem a legfontosabb következménye, hogy nem tudtak mit kezdeni az énformálás költői alakzataival. Ezért aztán Csokonai debreceni barátai „a megholt »árnyékával«, emlékével helyettesített(ék) az egykor élt embert”, ami „szembekerült az irodalmi jelenlét halál után felerősödő, az én-formálás eredményeképpen magának új karaktervonásokat követelő szemlélettel, amelyet Kazinczynek a tudósítást a nekrológgal ötvöző hírlapi közlése eredményezett”.⁸ Mindez

⁵ BORBÉLY Szilárd, [A Debrecenként szervezett tér Térey János verseiben: Cetlik, jegyzések, excerpták], Új Forrás, 2007/10, 72–78.

⁶ BORBÉLY Szilárd, *Istenasszony Debrecen* = B. Sz., *Szemünk előtt vonulnak el: Drámák*, Budapest, Palatinus, 2011, 243–340.

⁷ BORBÉLY, [A Debrecenként szervezett tér], 78.

⁸ BORBÉLY, „Nyugszol”, 91.

annak a fényében nyer különös fontosságot, hogy meglátása szerint Csokonai tudatosan teremtett távolságot az életrajz énje és a szövegekben megformált énje között. Az Árkádia-pör során épp ezért tarthatta Kazinczy Csokonait a saját irodalmi világához tartozó költőnek. Azonban nem ilyen egyszerű a helyzet. A kötet szerzője látókörében ugyanis egyszerre van ott Debrecen és Csokonai valóságértelmezése közti szembenállás és egyszerre az irodalomtörténeti hatásfolyamat. Ami az egyik esetben az irodalom önálló társadalmi alrendszerként történő elfogadtatása érdekében tett cselekedetként tűnik fel, a másik esetben az irodalomtörténet veszteségének a forrásaként. Borbély ugyanis arra hívja fel a figyelmet, az életrajzi én és a költői én kettőssége hosszútávon az irodalomtörténet-írásban azzal a veszteséggel járt, hogy a „költő Csokonairól az utókor egyre többet tudott meg, de az ember jelleme az irodalomtörténeti tudás, a filológiai búvárkodás felhalmozódó részletei ellenére – vagy épp ezért – talányossá vált”.⁹ Vagyis az élet eltűnt, elenyészett a szöveg által megformált Csokonai-alak mögött. De vajon *az élet átmenthető-e a szövegbe*, az életrajzi én a textuális énbe, úgy, hogy a *megélt élet őrződjön meg*?

A kötet második fejezete Komáromban *játszódik* 1797 tájékán. Csokonai egy előnyös házasságkötés reményében utazott oda, s vette kezdetét az ún. Lilla-szerelm. Borbélynál azonban Csokonai és Vajda Julianna mellett egyenragú szereplővé lesz Bédi Jánosné nemes Fábián Julianna, aki a szöveg szerint nem pusztán közvetített a költő és a lány között, hanem alakította is a történetet, sőt meghatározta a kettőjük közti viszony milyenségét, hiszen rajta keresztül történt a két fél párbeszéde. Borbély kételkedik abban, hogy Fábián Julianna valamiféle irodalmi szalont működtetett volna, mint ahogyan a korábbi életrajzokban szerepel, s itt ismerkedtek volna meg. Erre következtet abból is, hogy bár szabad jogállásúak, nemesek voltak, mégis iparos munkával tartották fenn magukat. A férj csizmadia volt, a feleség pedig varrással foglalkozott. Ugyanakkor Fábián Julianna kedvet kapott a versírásra, nem függetlenül attól, hogy Molnár Borbála országosan ismert lett Gvadányi Józseffel folytatott verses levelezésük nyilvánosságra hozatala következtében. A szerző szerint azonban Csokonai és Vajda Julianna esetében másféle kapcsolatról van szó, ugyanis épp a nyilvánosság hiányzik. Ezért aztán valamiféle titkot sejt a költő és Bédiné közötti kapcsolatban, enélkül ugyanis szerinte nem lehet magyarázatot találni arra, miért hallgatott Csokonai halála után a poétia, miért nem mesélt a kapcsolatukról, miért nem őrizte meg, de legalábbis a nyilvánosságnak nem mutatta meg a költőtől rámaradt „ereklyéit”. Hogy valamiféle titoknak lennie kellett a közvetítő és a költő között, Borbély abból is gondolja, hogy az *Új Esztendői Ajándék* című vers szerinte melléklete lehetett egy levélnek, ami azonban eltűnt. Így okkal bizonytalanodhatunk el, vajon kinek szólt az elveszett levél. Vajda Juliannának vagy Fábián Juliannának? A szerző végül arra a következtetésre jutott, hogy bármi is történt, nem beszélhetünk a költő és Júlia közti elsöprő szerelemről. A lány szüleivel való kapcsolattartás hiánya kétségbe vonja a

⁹ Uo.

költő szándékának komolyságát, amit szintén megerősít, hogy Csokonai levelei nem a találkozásokról, a beszélgetésekről és az egymással megosztott érzésekről szólnak, hanem „elvonat stílusimitációk”.¹⁰ Az irodalomtörténet-írás által ismert adatok és a fikció játéka a szövegformálás révén kerülnek egy szintre.

Így aztán érthető, hogy a fejezet későbbi részei, amelyekben különböző, Lillához írt verseket és *A' Tsókók* szövegét vizsgálja, az előbbiekre építve a *szerelem szöveg-gé formálásának* a kérdését boncolgatják. Ugyanis Borbély szerint a költő szándéka az volt, hogy a szerelmet „leírassá, festéssé, szavak szövetévé” alakítsa, „aztán pedig, hogy versekkel kapcsolja össze, allúziókkal díszítse fel, versekbe írja át a korábbi levelek tartalmát”.¹¹ Ilyen *feltevések* alapján (re)konstruálja a *Lilla*-kötet alakulástörténetét, amelynek kapcsán mégis élesen elválasztja egymástól az életrajzi és a versbeli ént. Amit *most* azért tart fontosnak kiemelni, hogy ráirányítsa a figyelmet a Csokonairól szóló életrajzokban rejlő veszélyekre, melyek „nemcsak a két alakot mossák reflektálatlanul össze, hanem a *Lilla*-ciklus egyes darabjainak szövegét a későbbi, 1802–1803-as változatok felől olvassák”.¹² Vagyis mondja Szilárd: *mintha/bárha* az életet ilyen könnyen, ilyen egyszerűen lehetne szöveggé formálni. Vagy másképp fogalmazva: ilyen közvetlenül lehetne az életet *átmenteni* a szövegbe. Mert, a későbbiekben lesz róla szó, ez a kérdés a fejezet valódi tétje.

A kötet harmadik, *Kontextusok textualizálása* című részben Csokonai-szövegek elemzésére kerül sor. Az első *A méla Tempefői* térhasználatát vizsgálja, térhasználaton nem színpadtechnikai kérdést értve, hanem a szöveg által teremtett imaginárius, képzeletbeli tereket, amelyeknek szerepe van a mű jelentésének kialakításában. *A Karnyóné* rekonstrukciós újraolvasására „az iskola és a világ találkozásának ceremoniális, szertartásszerű”¹³ ideje és a szertartás nyilvános tere perspektívája összeolvasásából történik meg. Ebben a kontextusban mutatja meg Csokonai viselkedésének és szerepértelmezésének a jelentését, ugyanis a költő szerinte különösen akkor szerette a solenitásokat, ha nemcsak szerepelhetett benne, hanem azok rendezője is lehetett, mert így a szűk körű nemesi társaság teljes jogú tagjaként jelenhetett meg. Ennek kapcsán elemzi az oralitás és a szövegszerűség közti ide-oda áramlást, amikor a szövegek „a társadalmi nyilvánosság áramló beszédéből jönnek, s miután feladatokat betöltöttek, átmeneti szerzőjük visszabocsájtja őket eredeti közegükbe”, vagyis nem maradnak meg az olvasás közegében, hanem „a beszéd hangzó közegében” öltötenek alakot.¹⁴ A *Halotti versek* esetében annak a szituációnak a rekonstruálására tesz kísérletet, amelynek középpontjában a halottat búcsúztató bonyolult beszédhelyzete áll. Ezekben ugyanis a halott személye, akinek a test csak a jele, „a különféle tradicionális kódok által megszerkesztett és újraírt élet múlt ideje éppúgy értelmezés feladata,

¹⁰ *Uo.*, 133.

¹¹ *Uo.*, 137.

¹² *Uo.*, 119.

¹³ *Uo.*, 207.

¹⁴ *Uo.*

mint ahogy azzá válik a halál utáni rész”.¹⁵ Az *Újesztendei gondolatok* és Pálóczi Horvát Ádám *1797-dik új esztendőre* című versének párhuzamba állításában a személyes életidő tapasztalatának korabeli lehetőségét vizsgálja. Csokonai azon erőfeszítését mutatja be „az időhöz fűződő személyes viszony elbeszélhetőségére”, ami „a filozófiai költészet új útjait” nyitotta meg.¹⁶ A kötet utolsó tanulmánya a *Russzó sírja* címet viseli, aminek a bevezető sorai megdöbbenhetik az olvasóját. Ezt írja ugyanis: Csokonai „[h]a költői munkáiban önmagára utal, az a halottimaszk-készítés jegyében hangzik el, saját életidején túli idő képzeletbeli perspektívája felől tekint a beszélő vissza saját idejére, amelyben önmagát már sírhely vagy epitáfium által jelölve látta”.¹⁷ Többször olvashatjuk e mondat variánsait anélkül, hogy szükségesnek éreznék ennek alátámasztását, mintha személyes meggyőződését a közmegegyezés részének tekintené. A *Russzó sírja* az a szöveg, ahol kudarcot vall az irodalomtörténeti eltávolítás és az elemzői magatartás. Mert a *később történetek* tudatában nem lehet nem személyes vallomásként olvasni a következő sort: „a halott arc az élet minden pillanatában az emberrel van, a történő élettel változik, alakul. A felkészülés ennek az arcnak a rögzítésére az ember munkáját igényli, de a rögzítés, a formába öntés, a végső műalkotássá változtatás munkája Isten fenntartó közreműködése által megy végbe”.¹⁸ Kommentár nincs.

Ahogy az elő- és utószókból tudható Borbély Szilárd egymástól nagyon különböző szövegeket fűzött egybe habilitációs disszertációként. A kötethez előszót író Szilágyi Mártonhoz és az utószót jegyző Debreczeni Attilához hasonlóan magam is azt gondolom, hogy a fejezetek nem tekinthetők véglegesnek. Ha lett volna rá életideje, finomította volna megállapításait, összeszerkesztette, összhangba hozta volna a könyvé fűzött tanulmányokat, reflektált volna a pillanatnyi gondolkodási kontextustól függő, s épp ezért néha egymásnak ellentmondó állításaira. A kötet szerkesztője és szöveggondozója arra törekedtek, hogy olyan szöveget bocsássanak a közönség elé, ami hűséges a Szilárd által jóváhagyott, beadott munkához, de egyben meg is tisztítják azoktól a hibáktól és tévedésektől, amelyek a kötet *ránk maradt fázisában* óhatatlanul is jellemzői a tanulmányoknak. Nagyon ritkán és nagyon óvatosan nyúltak bele a szövegbe, s e helyeket mindig pontosan jelzik. S ami még fontos. Szilárd azon kijelentéseit, állításait sem tették kritika tárgyává, amit, ha élne, szóvá tettek volna, vitatkoztak volna vele,¹⁹ ami nemcsak a tudományos világban, hanem a normálisnak tekinthető mindennapi életben is természetes. Ezért, a bevezetőben írtakon túl, az eddigiekben magam is csak a kötet némi kommentárral ellátott leíró bemutatását tartottam lehetségesnek.

¹⁵ *Uo.*, 224.

¹⁶ *Uo.*, 235.

¹⁷ *Uo.*, 242.

¹⁸ *Uo.*, 245.

¹⁹ SZILÁGYI Márton, *Borbély Szilárd posztumusz Csokonai-könyve elé* = BORBÉLY, „Nyugszol”, 8.

(*Fókusz/Horizont*) Borbély Szilárd a kötethez írt bevezetőjében világosan megfogalmazza távlati célját: Csokonai életrajzának megírása. S az itt közölt tanulmányokat módszertani előkészítésnek tekintette, olyan laboratóriumnak, ahol kipróbálhatott sokféle metódust. Úgy tűnik, az általa felsorolt közelítésmódokból leginkább azt a tanulságot szűrte le, hogy az elmúlt élet *leginkább* elbeszélések által, „a történetmondás narratív eszközeit felhasználva”²⁰ ragadható meg. Ezért került közvetve és közvetlenül is a szöveg fókuszába az élet szövegbe írhatóságának, valamint a valóság és a fikció (össz)játékának a kérdése. Ezért vizsgálja behatóan Csokonai élettörténete kapcsán, hogy milyen stratégiákat használt a költő az élet textualizáláshoz, elmesélhetővé tételéhez. S ezért állíthatja azt, hogy az Árkádia-pör fő kérdése az volt, melyik elbeszélés *alkalmas* és *méltó* narratíva Csokonai életének az ábrázolására, bemutatására.

Úgy tűnik számomra, hogy Borbély Szilárd alapfeltevése lényegében megegyezik Wilhelm Schapp meglátásával, aki az *In Geschichten verstrickt* című művében²¹ azt állítja, hogy az ember a történeteivel azonos, s ezért csak a történetek révén ismerhető meg ő maga és a világa. Mert miről is lehet mesélni? 1. azokról a dolgokról, melyekkel az ember kapcsolatba kerül (*Geschichten der Wozudinge*), 2. másokkal történetekről (*Fremdgeschichten*), 3. a velünk történetekről (*Eigengeschichten*) és végül, 4. a közösséggel történetekről (*Wirgeschichten*). Az ilyen típusú történetek által lehet elbeszélni, ki volt egy ember és milyen volt a világ, amelyben élt. Borbély Szilárd is folyton történetekbe bonyolódik/gabalyodik.²² A Schapp-féle típusok mindegyikére találhatunk nála példákat. Mivel biográfiát ír, ezért természetesen *mások élettörténetének* megrajzolása a cél. Ugyanakkor a biográfia olyan textuális és szociális praxis, amelyben az egyedi élettörténetek mögötti társadalmi minták is folyamatosan megmutatkoznak. Így Fábián Julianna története azért születhetett meg, mert Csokonai és Vajda Julianna ismerkedésében a szerző a korabeli társadalmi normák megsértését látja meg. Azon gondolkodik el, miért lehetett, hogy Csokonai nem a szülőkkel igyekezett kapcsolatba lépni és miért nem nekik beszélt a szándékáról, hanem hagyja, hogy egy közvetítőn keresztül és általa formálódjon kapcsolatuk története. Gyakran a *dolgok is történetek* szereplőivé válnak. Borbély Szilárd részletesen ír például egy elveszett levélről, amit Vajda Julianna írt Csokonainak. Különösen azok a mondatok ragadják meg képzelőerejét, amelyek egy elbeszélhető történet kiindulópontjává válhatnak: „Egész utazásomba mindég a kezembe tartottam leveledet, s elérkezvén mostani szállásomra, kebelembe dugtam azt, s annak angyali íróját képzettem magamnak – az éjjel is szívem mellett háltattam – három ezer betű van abba a kevés írásba, én pedig minden betűt ezer csókkal terítettem be – gondolod-e mennyi volt az a csók?

²⁰ Idézi: DEBRECZENI Attila, *Csokonai és a többiek: Az irodalomtörténész Borbély Szilárd – szubjektív pályaképvázlat* = BORBÉLY, „Nyugszol”, 259.

²¹ Wilhelm SCHAPP, *In Geschichten verstrickt: Zum Sein von Mensch und Ding*, Frankfurt am Main, Verlag Vittorio Klostermann, 2012.

²² Vö. HÁRS Endre, *Fikció = önéletrajz: Filozófiai antropológiai vázlat avagy fiction-science*, Jelenkor, 2000/1, 78–86.

pedig még a tisztáját is sorra csókoltam, mert ott is járt az a grátiai kéz, a mellyet én bálványolok!”²³ Szilárd a háromezerszer szóba kapaszkodik bele, hogy történetet mesélhessen. Azon kezd el elmélkedni, hogy vajon valóban pontosan háromezer betűből állhatott-e a levél. S vajon Csokonai jól számolhatott-e? Majd így folytatja:

Ha minden betűre ezer csókot adott, akkor az összesen háromezerezer csók. Arról most nem beszélve, vajon gyakorlatilag, hogy s miként lehet kimondottan egy betűt megcsókolni a többi közt, vajon fizikailag ez egyáltalán kivitelezhető-e? Tízzel számolva is harmincezer csók volna az eredmény, és ha csak egy csókot adna minden betűre, már egy háromezer szavas levél esetében az nem kevesebb, mint háromezer csókot jelentene. Ha szó szerint kellene venni Csokonai szavait, akkor mindez azt eredményezné, hogy a levél elmaszatolódna, és előbb-utóbb a csókok hatására a *szöveg olvashatatlanná válna*, ami pedig a távol lévő szerelmesek helyettesítője. Ekként pedig ténylegesen a szerelmes szöveg felszámolása, olvashatatlanná tétele történe meg. De szó szerint kell-e venni Csokonai szavait? Nyilvánvalóan nem.²⁴

Az olvasó élvezi ezt a játékot, miközben már az elején pontosan tudja, hogy túlzás lenne Csokonai kijelentését komolyan venni. Mégis játszótársul szegődik, míg nem jön a váratlan fordulat, amikor a szerző a Lilla-szerelmet e szerelem felszámolásával azonosítja. A levélről írtak ugyan a korabeli szereplők történetét szövik, bonyolítják, miközben az olvasó e nyugtalanító kérdés révén rádöbbenhet, ez az ő története is lehetne.

A *közösségi történet elbeszélésére* példa Debrecen történetének nem statisztikai alapú analitikus, hanem egyedi (élet)történetek általi elmesélése. Ez részben arra szolgál, hogy felismerjük: Csokonai és családja élettörténete, aminek van kezdete és vége, nem a születésükkel kezdődött. Joggal juthat eszünkbe Ricoeur, aki szerint az elbeszélés megelőzi az embert. Az élet tehát nem azonosítható az élettörténettel, ami kapcsán aztán Borbély azon elmélkedik, vajon az élettörténet a szöveggé alakított étellel jön-e létre. Inkább csak kérdései vannak, mint válaszai. Így van a könyv egyéb helyein is: „Hogyan közelíthető meg tehát akkor a Lilla-szeretem: mint élmény vagy mint szöveg?”²⁵ Nem von le olyan egyértelmű következtetést, mint Ricoeur, aki szerint „az elbeszélés már azelőtt része az életnek, mielőtt az életből az írásba száműznénk, majd visszatér az életbe az elsajátítás sokféle módja szerint”.²⁶ Talán azért vannak Borbély Szilárdnak inkább csak kérdései, mintsem válaszai, mert bizonytalan volt abban, hogy a szövegek visszatérnek-e az életbe. Debreczeni Attila írja a kötet

²³ Csokonai Vitéz Mihály – Vajda Juliannának, Bicske, 1797. október 21. = CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Levelezés*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Budapest, Akadémiai, 1999 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 65.

²⁴ BORBÉLY, „Nyugszol”, 137.

²⁵ *Uo.*, 140.

²⁶ Paul RICOEUR, *Az én és az elbeszélés azonosság*, ford. JENEY Éva = P. R., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest, Osiris, 1999, 405.

utószavában, hogy miközben nem tudott a szöveggel való „szöszölés”-ről lemondani, tisztában volt azzal, hogy „úgysem olvassa senki a mi irományainkat”.²⁷

Debrecen polgársága társadalom- és mentalitástörténetének elbeszélése kapcsán érdemes a hiányzó jegyzetekről is szót ejteni. Debrecen történetének szaktudományos feldolgozása kétségtelenül hiányos. Ugyanakkor az mégsem állítható, hogy a város reformációkori és 18. századi történetéről nem született volna számos adatközlés és e történeti adatokat feldolgozó átfogó igényű munka. Borbély Szilárd mégis megelégszik néhány véletlen jegyzettel. Úgy meséli el Debrecen történetét a középkortól a 18. század második feléig, hogy alig hivatkozik kutatásokra. Persze nem arról van szó, hogy nem ismerné ezeket a munkákat, hanem valami másról. Láthatóan élvezti a mesemondó szerepét, mert élvezetesen és élményszerűen vezeti be az olvasót a város történetébe, és élvezti, hogy a feltételezések és a fiktív állítások révén nem pusztán azt mutathatja meg, ami mai tudásunk szerint volt, hanem azt is, ami *lehetett volna*. A történő élet ugyanis minden pillanatban lehetőségek sokaságát hordozza magában, de mindig csak egy valósul meg. S ami megvalósul azt nevezzük egy ember, egy város, egy közösség sorsának. Ráadásul ebben talán nagyobb szerepe van a véletlennek, mint a tudatos választásnak. Borbély Szilárd tehát többet akar, mint várostörténeti ismereteket átadni. Mintha azt szeretne volna, hogy a szövege által az olvasó közvetlenül találkozzon a múltbeli élettel, amikor nemcsak a sorsot, az adottat, hanem az azt megelőző lehetőségeket is megismeri, vagyis ne ismeretet szerezzen, hanem tapasztalatot. A városleírások érzékletessége, az érzéki benyomások sokasága (szag, por, nyüzsgés) nem pusztán az elmét szólítja meg, hanem a testet is. Nem tudom, olvasta-e Szilárd Hans Joas *Die Kreativität des Handelns* című könyvét,²⁸ aminek az az egyik fő állítása, hogy a reflexió eredményeként megszülető tapasztalat és kreatív gondolat nem pusztán az ész műve, hanem a testben, a test reakciójával kezdődik. Akárhogyan is legyen, az olvasó az érzékeivel is elmerülhet a korabeli Debrecen mindennapi életében, még akkor is, ha olyan részek szakítják meg ezt az élményt, mint a város önmagáról kialakított mítoszának elemzése, ami ugyanakkor szintén elbeszélés. Az a tény, hogy a szerző lemond a jegyzetekről és a hivatkozásokról, arra enged következtetni nem a bizonyítékokon alapuló *igaz*, hanem a lehetséges által megszülető *valószerű* érdekelte. A hivatkozásokkal és a tényszerűségekkel hitelesített tudományos igazság helyett a valószerűséget választotta, hogy lehetőséget adjon a történelmi tapasztalat megszületésének. Nem arra a már unalomig ismételt állításra utalnék most, hogy a tény mindig konstrukció, amivel Szilárd láthatóan tisztában volt, hanem arra a kosellecki meglátásra, ami szintén nem lehetett ismeretlen előtte: „Egy történet sohasem azonos a róla tanúskodó forrással”,²⁹ vagyis egy történet sohasem vezethető le maradéktalanul a fennmaradt forrásokból, ami azt is jelenti, hogy valóságos és

²⁷ DEBRECZENI, 258.

²⁸ HANS JOAS, *Die Kreativität des Handelns*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1996, 232, 277.

²⁹ REINHART KOSELLECK, *Elmúlt jövő: A történelmi idők szemantikája*, ford. HIDAS Zoltán, SZABÓ Márton, Budapest, Atlantisz, 2003, 234.

lehetséges, igaz és valószerű, tényeken alapuló és fiktív nem esik messze egymástól.

S itt kell szólnunk a fikcióról, ami Szilárd tanulmányainak szerves része. Úgy gondolta, hogy „[a]z élet és a szöveg összekapcsolása érdekében az értelmezés folyton fikciókat hív segítségül”.³⁰ Nem csak itt érhető tetten e meggyőződése Szilárdnak. Debreczeni Attila írja a kötet utószavában, hogy a fikció szerepének hangsúlyozása párhuzamos azzal, ahogyan nő a szkepszise a tudományos diskurzus hagyományos kereteivel kapcsolatban.³¹ Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy tanulmányaiban a fikció szerepe nem az elhíttetés. Láttuk, folyton kérdéseket tesz fel. A fikció szerepe inkább a szabad gondolkodásra készítés, vagyis arra ösztönöz, ne ragaszkodjunk a gondolkodás, a történelmi vizsgálódás öröklött kategóriáihoz. A fikció a Szilárd-i értelemben kreativitás és játék, aminek segítségével megszűnik a görcsös ragaszkodás a tudomány által alkotott kategóriákhoz, s kiléphetünk a tudományos rend adottnak vélt értelmezési formáiból. Az irodalomtudományi rendszerben történő gondolkodás helyett a kreativitást szülő szuverén, azaz elbeszélői látásmódra van szükség. Talán épp ebből adódik, hogy áthágja a műfaji határokat. Írásai egyszerre elbeszélések, esszék és tanulmányok. Nem választ beszédmódot sem, hanem ötvözi azokat, egyszerre irodalomtörténeti megközelítés, szépírói írás és személyes vallomás.

Hátra van még Schapp osztályozásának utolsó típusa. Az az elbeszélés, ami az *elbeszélővel*, esetünkben Borbély Szilárddal történt/történik meg. Erről ugyan már pár szót szoltam a bevezetőben, azonban itt is számot kell vele vetni. Bizonyos elgondolások szerint a biográfia többretegű műfaj. Egyik rétegét egy élet külső szemmel történő elbeszélése jelenti, a második rétegeként azon vonását lehet megemlíteni, hogy szemben áll(hat) más kulturális, világképi háttérű értelmezésekkel, vagyis vitát szülhet. Végül a biográfiát *önmegértésnek* is lehet tekinteni, amennyiben egy másik élet interpretációja fényt vet az írója saját életére.

Talán gondolatmenetem ezen a pontján érdemes fölidézni Natalie Zenon Davis esetét. *Martin Guerre visszatérése* című kultúrtörténelmi könyvéről³² van szó, ami egy 16. századi paraszt életét örökíti meg,³³ amit már többször elmeséltek és film is készült róla. Amikor a szerző először olvasta a történetet megörökítő forrást, ő is úgy gondolta, hogy filmet vagy regényt kellene belőle írni, mert „[a] történész csak ritkán talál egy ennyire tökéletes narratív szerkezetet a múlt eseményeiben vagy egy ennyire erős, tömegekre ható, drámai vonzerejű történetet”.³⁴ A film készítői azonban nem

³⁰ BORBÉLY, „Nyugszol”, 151.

³¹ DEBRECZENI, 258.

³² Natalie Zemon DAVIS, *Martin Guerre visszatérése*, ford. LAFFERTON Emese, SEBŐK Marcell, Budapest, Osiris, 1999.

³³ Az 1540-es években egy gazdag paraszt elhagyja feleségét, gyermekét, vagyonát, és évekig nem is hallanak felőle, majd visszatér. Azonban három- vagy négyévi meghitt házasság után a feleség kijelenti, hogy egy imposztor rászedte, és bíróság elé viszi a férfit. A férfi már-már meggyőzi a bírakat, hogy ő Martin Guerre, amikor az utolsó pillanatban feltűnik az igazi Martin Guerre.

³⁴ DAVIS, 5–6.

ragaszkodtak teljesen a dokumentumokhoz, hanem fiktív elemeket is beépítettek a történetbe. Erre a történész elhatárolódott a dokumentumok nem racionális, történeti hűségű felhasználatótól, ugyanakkor azzal szembesült, hogy a filmes változatban olyan módon jelenik meg a valamikor élt ember személyes motivációja ahogyan történeti művekben sohasem.

Talán Szilárdot is hasonló ambíció vezérelte, egy „történi élet” rekonstruálása szöveglenyomatok alapján. Vívódott ugyan, hogy „az életnek van-e joga maga alá gyűrni a szöveget, vagy a szöveg uralkodik az élet fölött?”³⁵ Végül azonban mégis az foglalkoztatta a leginkább, hogy könyve hőse milyen stratégiával mentette át életét a szövegekbe. Ezzel párhuzamosan azt is kereste, milyen stratégiát kövessen saját maga. Így Csokonai mellett ő is a kötet hőségévé vált, az életrajzi paktum tehát rá is érvényes. A hős annak igaz(i)ságát, ahogyan őt ábrázolják, sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudja. De elbeszélhető.

LAKNER Lajos
tudományos igazgatóhelyettes
Déri Múzeum
lakner.lajos@derimuzeum.hu

But it is Narratable...

Abstract: In Szilárd Borbély’s book, life and literature are almost inextricably linked. In order to separate them, the first part of this essay presents – or rather describes – the book chapter by chapter, and then explores what might have shaped and determined the author’s focus and methodology. In particular, the paper examines why the book focuses on the question of life’s transcribability into text and the interplay between reality and fiction, as not only Csokonai’s life story, but also that of Szilárd Borbély, compel us to examine the strategies they used to textualize their lives and make them narrative.

Keywords: Szilárd Borbély, life and its transcribability, reality and fiction, possibilities of writing literary history

DOI: 10.37415/studia/2025/1-2/166-176.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

³⁵ BORBÉLY, „Nyugszol”, 152.